

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

Методичні рекомендації
щодо підготовки до семінарських занять
з дисципліни «ФІЛОСОФІЯ»
для студентів денної форми навчання
ВСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

2014

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять з дисципліни «Філософія» для студентів денної форми навчання всіх спеціальностей / Укладачі: к.філос.н., доцент кафедри філософії Арсентьєва Г.О. (Тема 1), к.філос.н., доцент кафедри філософії Бондаревич І.М. (Тема 2, 7), к.філос.н., доцент кафедри філософії Головка Л.В. (Тема 3), к.філос.н., доцент кафедри філософії Дєвочкіна Н.М. (Тема 5), к.філос.н., доцент кафедри філософії Ємельяненко Є.О. (Загальні рекомендації для підготовки до семінарських занять, тема 4, 8), старший викладач Коваль В.М. (Тема 6). . Запоріжжя: ЗНТУ, 2014. – 58 с.

Відповідальний за випуск: к.філос.н., доцент Ємельяненко Є.О.

Рецензент: д.філос.н., завідувачка кафедри інновацій та інформаційної діяльності в освіті НПУ імені М.П.Драгоманова Нестеренко Г.О.

Затверджено на засіданні кафедри філософії ЗНТУ,
протокол №_8_, від “_02_”_06_2014 р.

ЗМІСТ

Загальні рекомендації для підготовки до семінарських занять.....	4
Тема 1. Коло філософських проблем.....	15
Тема 2. Філософія Давнього Сходу.....	21
Тема 3. Антична філософія.....	25
Тема 4. Філософія Середньовіччя та Відродження.....	29
Тема 5. Філософія Нового Часу і епохи Просвітництва.....	34
Тема 6. Німецька класична філософія.....	40
Тема 7. Вітчизняна філософія.....	45
Тема 8. Новітня філософія.....	51

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Філософія відноситься до циклу нормативних загально-гуманітарних і соціально-економічних дисциплін та орієнтується на формування особистості та її світоглядне самовизначення.

Мета курсу філософії – розвиток у студентів інтересу до фундаментальних знань, стимулювання потреби до філософських оцінок історичних подій і фактів дійсності, засвоєння єдності світової історико-культурного процесу при одночасному визнанні різноманіття його форм.

Роль і значення дисципліни «Філософія» в системі сучасної вищої освіти визначається необхідністю формування особистості майбутнього фахівця, що володіє не тільки вузькопрофесійними знаннями, але й орієнтується в досягненнях фундаментальних наук, здатного до оцінки існуючої соціокультурної ситуації з філософських позицій, що вміє використовувати у своїй професійній галузі методологію і досвід раціонального освоєння дійсності.

Вивчення філософії передбачає вміння працювати з текстом підручника, хрестоматії або першоджерела, з довідковою та енциклопедичною літературою, володіння навичками конспектування і реферування навчальної та наукової літератури, вміння логічно формулювати, висловлювати, і аргументовано відстоювати власне бачення розглянутих проблем, оволодіння прийомами ведення дискусії, полеміки, діалогу.

Мета даних методичних вказівок – допомогти студентам у самостійній підготовці до програмних семінарських занять з дисципліни «Філософія». У вказівках наведені основні форми самостійної роботи студентів та дано рекомендації з підготовки до семінарських занять тощо.

Особливості підготовки до семінарських занять

У викладанні філософії, поряд з лекцією, важливу роль відіграють семінарські заняття. Підготовка до них становить більшу частину самостійної роботи студента. У даній методичній розробці Представлені основні форми семінарських занять з дисципліни

«Філософія» і рекомендації з організації самостійної роботи при підготовці до них.

Як правило, кожному семінару з тієї чи іншої теми передусє лекція. Рівень і успіх групового заняття значною мірою зумовлений тим, як була прочитана лекція з відповідної теми, її змістовністю, глибиною, навіть емоційністю лектора.

У викладацькому та студентському середовищі семінари з філософії нерідко іменуються практичними заняттями. Вважаємо таку підміну понять неправомірною. Одна справа – групові заняття за спеціальними, наприклад технічних предметів. У даному випадку вживання слова «практика» виправдано. Отримані в лекційному курсі теоретичні знання студенти дійсно застосовують на практиці у створюваних штучно виробничих ситуаціях, вчать використовувати різні механізми і машини, робити розрахунки та обчислення, без яких їм не обійтися в подальшій трудовій діяльності.

У філософії положення інше. Тут і на семінарах триває теоретичне навчання, подальше засвоєння наукового знання, підчас далекого від практичного застосування. Зрозуміло, і філософські семінари покликані сприяти правильному розумінню студентами взаємозв'язку теорії і реальному житті, формувати хоча б найелементарніше вміння здійснювати з філософських позицій аналіз як теоретичного, так і фактичного матеріалу. Та й метою семінару є не стільки збагачення пам'яті студентів новими в порівнянні з лекцією фактами, скільки розвиток у них здатності до діалектичного мислення, до виявлення протиріч самої реальної дійсності і оволодіння навичками їх подолання.

Семінари з філософії, втім, як і по з інших гуманітарних навчальних дисциплін, покликані виконувати пізнавальну і виховну функцію, а також функцію контролю за самостійною роботою студентів.

Для уточнення наведемо коротку характеристику семінарів взагалі. Вже сам зміст слова «семінар» (латинське «*seminarium*» в перекладі означає розсадник знань) визначає його головну функцію. Це один з видів занять, на якому отримані на лекції і шляхом самостійної роботи знання студентів закріплюються, поглиблюються, а в якійсь мірі і розширюються, оскільки в ході занять мова може йти про поняття і положення, які раніше вислизнули від уваги студентів.

Кожне заняття дозволяє його учасникам підніматися все вище і вище по сходах знань, робити певний крок на шляху пізнання природи, суспільства і самої людини. Пізнавальна особливість семінарів з філософії полягає в тому, що на них студенти отримують можливість поглиблено розглянути складний багатовіковий процес руху людської думки, глибше засвоїти роль і значення філософії, розглянути основні етапи її розвитку, розібратися в співвідношенні матеріальної і духовної сфер життя суспільства і окремого індивіда, зрозуміти зв'язок і відмінність між свідомістю і пізнанням і з'ясувати багато інших питань, без відповіді на які не можна стати освіченою і культурною людиною.

З пізнавальної тісно пов'язана і виховна функція семінару. Вона, перш за все, полягає в тому, щоб сприяти виробленню у студентів правильного світогляду, перетворення одержуваних ними знань в тверді особисті переконання, підвищенню загальної культури майбутніх фахівців з вищою освітою.

Поряд з пізнавальною та виховною функціями, семінару властива також контрольна функція. Мається на увазі контроль за самостійною роботою студентів, за тим, як вони вивчають і засвоюють програмний матеріал. Зустрічаючись щотижня з групою, викладач має можливість аналізувати і оцінювати рівень підготовленості до занять кожного студента окремо і групи в цілому. А це дозволяє відповідним чином реагувати на негативні результати, посилювати контроль за роботою студентів, що не встигають, оцінювати поточні результати процесу навчання.

Кожному семінарського заняття притаманні всі три зазначених функції. Може змінюватися тільки їх співвідношення, яке визначається формою самого семінарського заняття.

Форми семінарських занять

Практика викладання філософії у вітчизняних ВНЗ, зафіксована в методичній літературі, дозволяє назвати наступні найбільш поширені форми проведення семінарів:

- а) опитування студентів з певної теми;
- б) розгорнута бесіда на основі заздалегідь повідомленого студентам плану заняття;

- в) заслуховування усних доповідей студентів з подальшим розбором;
- г) обговорення письмових рефератів, підготовлених окремими авторами і прочитаних до семінару іншими учнями;
- д) теоретична групова конференція;
- е) диспут з питань, запропонованих викладачем або самими студентами;
- ж) виконання письмової контрольної роботи;
- з) письмовий твір на тему, яка вимагає вільного роздуми, а не просто знання пройденого матеріалу.

Самою найпростішою і, мабуть, найбільш архаїчною формою є семінар, в основі якого лежить питально-відповідний метод. Він полягає в тому, що викладач врозкид або за алфавітом називає прізвища студентів і ті, відповідають на поставлені їм запитання. Елементи творчості тут майже не присутні. Студенти не збагачуються новими додатковими знаннями, не розширюється їх теоретичний кругозір, від них вимагається просте відтворення матеріалу лекції або підручника. При такій формі проведення заняття головна його мета – контроль за засвоєнням студентами пройденого матеріалу.

Вузівська практика показує, що найбільшим успіхом у студентів та викладачів користуються такі заняття з філософії, на яких учні дізнаються щось нове, збагачують свої знання, мають можливість проявити творчий підхід при обговоренні питань, що розглядаються, висловити свою думку, подискутувати. Всі ці елементи в різному поєднанні притаманні такій формі семінару, як розгорнута бесіда.

Розгорнута бесіда дозволяє викладачеві залучити до обговорення поставлених питань всю групу або, у всякому разі, її значну частину. Для досягнення цього викладач повинен заздалегідь, при підготовці до заняття, продумати «підпитання» до основних питань плану, намітити додаткові, більш конкретні питання. Останні, нерідко, доводиться формулювати експромтом по ходу семінару, а це, безсумнівно, підвищує пізнавальний інтерес студентів.

При проведенні семінару у формі розгорнутої бесіди не слід допускати довгих виступів, схожих на доповіді. Для цього існують інші форми занять. Адже коли хтось із учнів прагне детально відтворити фрагмент лекції чи підручника, якомога повніше висвітлити одне з питань плану, то він мимоволі обмежує можливість інших взяти участь в обговоренні (хоча б через нестачу часу, що

залишився до кінця навчального заняття), в якійсь мірі сприяє зниженню їх активності.

Звичайно, викладач має право доручати окремим студентам групи підготувати до семінару повідомлення з якихось додаткових питань, припустимо, про зв'язок філософії з однією з профільюючих дисциплін з тієї чи іншої спеціальності, про відмінність в тлумаченні окремих філософських положень в минулому (наприклад, в античних чи середньовічних вченнях і в даний час), про певні газетні і журнальні статті, близькі за змістом до теми. При цьому треба мати на увазі, що подібні повідомлення не можуть бути основою для обговорення на семінарі, вони служать лише додатковим матеріалом до теми.

При проведенні семінару в такій формі до нього готуються однаковою мірою всі студенти групи, виступають вони як за власною ініціативою, так і за викликом педагога. При цьому важливо не допустити поділу групи на дві частини – на «актив» і «пасив», коли одні студенти не опускають піднятих рук, висловлюючи готовність виступати за будь-якого питання, а інші – відмовчуються, вважаючи досягненням вже те, що вони присутні на занятті. В якій би формі семінар не проводився, його успіх залежить від обох сторін – і студентів, і викладача. Від останнього також потрібна висока активність і максимум уваги, що особливо важливо при розгорнутій бесіді. Її успіх багато в чому визначається діями викладача в якості ведучого семінару, його здатністю створювати на занятті проблемні ситуації, акцентувати увагу студентів на певних моментах, що виникають в процесі обговорення теми, на сильних і слабких сторонах їхніх виступів, його вмінням постійно підтримувати інтерес учнів до досліджуваних питань. І, звичайно, важливою умовою позитивної результативності семінару є добре продумане коротке вступне слово викладача і його висновок з окремих питань і семінару в цілому.

Не можна сказати, що семінари із заслуховуванням студентських доповідей отримали дуже широке поширення, але вони практикуються, значить, мають право на існування і на них треба зупинитися докладніше. Семінари в такій формі можуть проходити цікаво, але для цього їх потрібно ретельно готувати. Це далеко не завжди відбувається. Найчастіше підготовка зводиться до того, що викладач доручає комусь із студентів групи виступити з доповіддю по конкретній темі на черговому занятті. У кращому випадку допомагає

потенційному доповідачу підібрати необхідну літературу. Студент протягом декількох днів пише текст або ж, що значно рідше, складає тези виступу. Готова доповідь рідко прочитується або прослуховується викладачем хоча б напередодні семінару, та й сам доповідач не вважає за потрібне (а викладач цього не вимагає) здійснити репетицію свого виступу, освоїти його зміст. На самому занятті студент, затинаючись, з паузами або ж скоромовкою, прочитує абияк підготовлений текст, майже ніхто з присутніх його не слухає – студентам не цікаво, вони займаються своїми справами. Єдиний більш-менш уважний слухач – сам керівник семінару, у нього ж виникають і питання до доповідача. Ніякого обговорення доповіді не відбувається. При наявності одного доповідача семінар далі триває або у формі контрольного опитування студентів, або у формі бесіди з питань плану. Якщо ж доповідачів кілька, то після прослуховування першого викладач надає слово наступному і все повторюється знову.

Щоб семінар з використанням доповідей приніс дійсну користь і відповідав пізнавальній та виховній функціям, його, зрозуміло, треба готувати і проводити інакше. Насамперед, самі доповіді. Їх тема може повністю збігатися з назвою прочитаної лекції, (але ні в якому разі не копіювати її), з формулюванням одного з питань плану або ж відбивати якісь проблеми, що розглядаються в науковій та навчальній літературі. З текстом доповіді керівнику семінару слід ознайомитися заздалегідь, щоб мати можливість висловити свої зауваження, виявити недоліки, неточності і допомогти доповідачу їх усунути. У свою чергу доповідачу необхідно добре знати текст, глибоко освоїти його зміст, не раз прочитати написане, щоб стати як би співавтором тих думок, які він запозичив у літературі. Тоді й на семінарі він читатиме свій текст «не так як паламар, а з відчуттям, з толком, з розстановкою».

Поряд з доповідачем, деякі викладачі призначають співдоповідачів і опонентів. Їх виступи значно пожвавлюють заняття, сприяють глибшому засвоєнню теми. Звичайно, ролі у них різні. Якщо співдоповідачі більш докладно зупиняються на якихось питаннях, уточнюють їх, доповнюють, то опоненти дають свою аргументовану оцінку доповіді, окремих питань, відзначають неточності, якісь, з їхньої точки зору, помилкові положення.

Зазвичай на одному занятті вдається заслухати не більше трьох-чотирьох доповідей тривалістю від десяти до п'ятнадцяти хвилин. Решта часу йде на їх обговорення. Ще раз підкреслимо, що семінар з

використанням доповідей вимагає ґрунтовної підготовки. І не завжди процес підготовки укладається в тижневий термін, що відокремлює групове заняття від лекції з тієї ж теми. Трапляється, що доповідач у силу певних причин не встигає написати текст (адже його треба представити не менше ніж за два дні до семінару) або викладач не встигає його вчитати. Тоді доводиться вдаватися до іншої форми заняття. Тому захоплюватися доповідями є зайвим для таких семінарів.

Теоретична конференція є формою, близькою до семінарів, де обговорюються доповіді та реферати. Відмінність її полягає, по-перше, в більш тривалій і ретельній підготовці з боку викладачів і, по-друге, в тому, що проводиться вона, як правило, не з однією групою, а з кількома або з цілим потоком і навіть одночасно з усіма групами одного і того ж факультету, інституту. В останньому випадку в підготовці конференції беруть участь всі викладачі, провідні заняття з філософії на потоці або курсі. Тема конференції не обов'язково узгоджується з темами проведених семінарів. Вона може бути підсумковою після вивчення великого розділу, припустимо, після історичної частини курсу філософії, або проходити в кінці семестру, підбиваючи підсумок вивченню всього програмного матеріалу. У першому випадку на розгляд конференції можуть бути винесені такі теми, як співвідношення світогляду і філософії, структура і роль філософії, філософія та спеціальні науки, етапи розвитку філософської думки, цінність і значення окремих філософських вчень минулого та інші. У другому випадку предметом обговорення можуть стати проблеми свідомості і пізнання, мислення і мови, різні аспекти застосування діалектичного методу, значення філософії для технічних і гуманітарних наук, для інженерної діяльності.

Конференції, що проводиться зазвичай в лекційні години, а іноді й у позанавчальний час, передують тривала підготовка. Комусь із викладачів (за погодженням між ними або за рішенням кафедри) доручається скласти докладний план проведення конференції із зазначенням назв доповідей, що виносяться на обговорення. Інші викладачі підбирають доповідачів, допомагають їм у підборі літератури, проводять для них спеціальні індивідуальні консультації.

Таким чином, проведення занять у формі теоретичної конференції вимагає від викладачів великої затрати часу і праці, але це окупається тим, що підготовка та безпосередня участь студентів у

конференції допомагає їм систематизувати і глибше освоїти пройдений матеріал, тісніше пов'язувати філософські знання з дійсністю, зі своєю майбутньою діяльністю, краще зрозуміти методологічну функцію філософії.

У ВНЗ практикується і така цікава форма проведення семінарів, як диспут. Він проводиться в масштабі групи, можна і на потоці, якщо курс невеликий, що складається з трьох – чотирьох груп. Диспут – не просто виклад своїх думок, своїх знань, а, як відомо – це суперечка з якихось теоретичних питань

Виносити на обговорення занадто складні питання або ж, навпаки, ставити матеріали, позбавлені всякої полемічної основи, не слід. У першому випадку, навіть якщо студенти сумлінно простудіюють рекомендовану літературу, їхні виступи зведуться до викладу чужих точок зору, так як для самостійних висновків студенти другого курсу ще не підготовлені, а в другому випадку диспут просто не вийде: сперечатися не буде про що.

Контрольна письмова робота на семінарі. Це також один з видів семінарського заняття з філософії. Його перевага полягає в тому, що він дозволяє опитувати відразу всю групу і здійснювати контроль за самостійною роботою студентів. Контрольна робота найчастіше проводиться за темою семінарського заняття. Контрольні роботи як форми перевірки самостійної роботи студента розрізняються за типом завдань і за часом, що його виділяє на них. Як правило, на виконання контрольної роботи дається двадцять-тридцять хвилин, після чого семінарське заняття проводиться за наміченим планом у формі опитування або розгорнутої бесіди.

Такий вид письмової роботи на семінарському занятті, як твір, проводиться в другій половині семестру при вивченні окремих філософських проблем. Даний вид роботи передбачає володіння матеріалом теми, за якою запропоновано твір. Самостійна підготовка по темі, в рамках якої пропонується написати твір, забезпечує фундамент, на якому можна вибудувувати власні міркування.

Кожна з розглянутих форм семінарів має свої переваги і свої недоліки. Протягом семестру викладач використовує різні форми семінарських занять. Так, на початку семестру семінари часто проводяться у формі розгорнутої бесіди, а потім практикується обговорення доповідей, рефератів, проведення письмових робіт.

Методика підготовки до семінарських занять

При підготовці до семінарських занять, незалежно від теми і виду семінару, *рекомендуємо дотримуватися наступного алгоритму*, який суттєво полегшить самостійну роботу при підборі матеріалу.

1. Визначення теми та плану семінарського заняття.

Тема і план майбутнього семінарського заняття часто повідомляються викладачем на вступному занятті, а потім на поточному семінарі.

Але також тематику семінару та його приблизний зміст можна дізнатися з *навчальної програми дисципліни і даних методичних вказівок з підготовки до семінарських занять*. Методичні вказівки, крім плану, містять перелік рекомендованої літератури до кожного семінару.

Перерахована методична література перебуває в НТБ (науково-технічній бібліотеці), на сайті університету і в методичному кабінеті кафедри.

2. Підбір матеріалу з питань семінарського заняття.

Для ефективної роботи з розкриття питань семінарського заняття уважно прочитайте текст лекції по заданій темі. Як правило, в лекції дається розгорнутий план досліджуваної теми з розкриттям найбільш важливих і складних її моментів. Прочитавши лекцію, ви будете краще орієнтуватися у виборі необхідного вам матеріалу. Якщо ви пропустили лекцію, по темі, до якої належить семінар, то її зразкову короткий зміст є в навчальній програмі дисципліни.

Для розкриття питань семінарського заняття використовуйте в першу чергу ту літературу, яку рекомендував викладач або яка дана в методичних вказівках. Також необхідно використовувати словники, енциклопедичну літературу і матеріал хрестоматій.

Рекомендації по роботі з цими джерелами дані в далі в методичних рекомендаціях. При підготовці до семінару за допомогою ресурсів Інтернет необхідно орієнтуватися на сайти бібліотек, де представлені електронні варіанти підручників і навчальних посібників, тексти першоджерел. Також можна звертатися до освітніх та спеціалізованим філософським сайтам.

Найбільш простим варіантом підбору матеріалу до семінару більшості студентів представляється пошук за ключовими словами в мережі Інтернет або використання різного роду «банків» кращих

рефератів і т. п. Але, перш ніж, часто практично не читаючи, «скачати» матеріал, рекомендуємо поміркувати над тим, що:

- рекомендована викладачами і наведена в методичних вказівках література вибрана не випадково, а це означає, що матеріал у ній викладений доступно, коректно і грамотно;

- підручник написаний професіоналами, компетентними у досліджуваній вами дисципліні, відповідно до вимог державного освітнього стандарту;

- роблячи конспект (в гіршому випадку, уважно працюючи з матеріалом ксерокопії знайденого в підручнику матеріалу, виділяючи головні думки та цікаві цитати) ви частково запам'ятовуєте матеріал, що важливо при будь-якій формі контролю;

- ваш матеріал, підготовлений на основі грамотно підібраної навчальної та наукової літератури, буде вигідно відрізнитися по глибині і якості від сумнівних доповідей менш свідомих однокурсників, що викладач обов'язково для себе відзначить;

- наявність якісного конспекту скоротить час на повторний пошук матеріалу при підготовці до іспиту.

3. Робота з підібраним до семінарського заняття матеріалом.

Основними видами такої роботи є конспектування та реферування, а також цитування.

Конспект – це короткий запис або короткий виклад змісту чогонебудь. При конспектування матеріалу навчального посібника, підручника необхідно дотримуватися наступних правил. Конспект – це короткий, але не уривчастий зміст матеріалу, тому всі частини конспекту повинні бути логічно взаємопов'язані, а основні поняття, найбільш важливі моменти виділені. Для складання конспекту параграфу або розділу навчальної літератури вам необхідно спочатку побіжно переглянути весь текст, щоб з'ясувати наявність у ньому матеріалу, що цікавить вас, потім уважно прочитати, акуратно виділяючи олівцем найбільш важливі його частини, і тільки після цього приступати до конспектування.

Конспект – це письмова форма викладу матеріалу, але не готовий текст вашого усного виступу (!). Він будується на матеріалі конспекту, але не є його простим прочитанням вголос. Дуже часто студенти не вміють вибудовувати усний виступ, замінюючи його читанням всього конспекту, а іноді й непереробленого матеріалу що був скопійований з підручника чи роздрукованого з ресурсів Інтернет.

Останнє виглядає вельми неякісно і як відповідь на питання семінарського заняття не зараховується.

Для того, щоб вибудувати усний виступ на семінарі, необхідно продумати його план (як почнете виступ, про що розкажете в першу чергу, на чому з законспектувати вами зупиніться докладніше, які цитати зачитає, ніж закінчите свій виступ) і розкрити всі пункти цього плану в вигляді невеликих тез (можна відзначити їх в конспекті, але в цьому випадку від хвилювання ви можете забути, що саме збиралися розповідати з написаного матеріалу). Усна відповідь на основі конспекту виходить короткою, добре сприймається на слух і викликає інтерес.

Використання та оформлення цитат.

При виписуванні цитат необхідно зберігати абсолютну точність при передачі думок автора його словами і виразами, ставити їх в лапки. Пропуски в цитаті допускаються (відзначаються трьома крапками), але вони не повинні змінювати сенсу висловлювання. Цитата обов'язково повинна бути забезпечена зазначенням джерела.

Академічний етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, так як найменше викривлення слів цитованого автора може спотворити зміст його слів.

Припустимі лише такі відхилення:

а) модернізація орфографії та пунктуації за сучасними правилами, якщо написання слів і розстановка знаків пунктуації не є індивідуальною особливістю стилю автора;

б) розгортання довільно скорочених слів до повних з укладенням додаткової частини слова в прямі дужки, наприклад: с [казати], т [ак];

в) пропуск окремих слів і фраз в цитаті за умови, що, *по-перше, думка автора цитати НЕ буде спотворена пропуском і, по-друге, цей пропуск буде позначений трьома крапками;*

г) зміна відмінка цитованих слів і словосполучень для підпорядкування їх синтаксичному строю фрази, куди вони включені.

Цитування автора робиться тільки за його творами. При непряму цитуванні (при переказі, при викладі думок інших авторів своїми словами) слід бути гранично точним у викладенні думок автора і коректним при оцінці викладається, давати відповідні посилання на джерело.

ТЕМА 1. КОЛО ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

Коротка характеристика теми

До недавнього часу (в радянський період) загально визнаною була думка, що філософія – це наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Сучасна ж точка зору на предмет філософії підкреслює, що філософія – це не тільки наука, але і ідеологія, і гуманітарне знання, і мистецтво, і трансценденція, і любов до мудрості, – разом узяті. Філософія вивчає загальне в системі “світ – людина”, в якій існують 4 аспекти взаємовідношення: 1) онтологічний (філософія буття); 2) гносеологічний (філософія пізнання); 3) аксіологічний (філософія цінностей); 4) духовно-практичний (філософія перетворення). Крім того, філософія виступає як вчення про суспільство (соціальна філософія), як антропологія (вчення про людину), як методологія (вчення про принципи, форми та методи пізнання).

Щоб конкретніше окреслити предмет філософії, необхідно встановити його відмінність від науки, релігії та міфології. Хоча міфологічна, релігійна і філософська свідомість відрізняються одна від одної, у розумі окремих людей вони можуть сполучатися самим примхливим чином. В цілому ж специфіка філософського знання зводиться до наступного:

– Філософія орієнтована на пізнання природи, суспільства і людини в їх розвитку і взаємозв'язку.

– Філософія виступає, як ціннісне знання, раціонально сформульоване й обґрунтоване.

– Філософія є не стільки загальною теорією розвитку, скільки системою знань, формуючих цілісне й ціннісне уявлення про світ та про місце у ньому людини.

– Філософія опрацьовує ідеальні моделі розвитку суспільства й людини, а також шляхи їх здійснення.

– Філософія розкриває сенс людського буття, окреслює ціннісні параметри політичного, правового, морального, естетичного й наукового відношення людини до світу.

– Філософія орієнтує людину на пізнання і самопізнання через переборення сумніву та звільнення від догм.

–Філософія демонструє принципову незавершеність знання, тому що світ, суспільство, людина є відкритими системами, що розвиваються.

–Філософія дає прогноз майбутніх проблемних ситуацій у відношеннях людини і світу, передумови нової парадигми суспільного розвитку.

–Філософія пильно потребує від людини жити за законами Добра, Розуму та Краси.

Оскільки вихідними підвалинами філософії є система двох відношень, – суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних, то саме тут і склалася специфіка основних напрямків в філософії, з'явилися крайнощі матеріалізму та ідеалізму. Матеріалізм абсолютизує природу об'єктивної реальності, недооцінює суб'єктивну реальність і фактично ігнорує трансцендентну реальність. Ідеалізм, навпаки, абсолютизує природу суб'єктивної реальності, розглядає об'єктивну реальність як похідну суб'єкта (людини) або розглядає у якості справжньої реальності тільки реальність нескінченності, де розчиняються суб'єкт і об'єкт у своєму взаємному занурюванні у рамках єдиного процесу опредмечення і розпредмечення. Ці позиції свідчать, що крайнощі завжди лишаються крайнощами, а тому розвиток філософії повинен йти не в напрямку абсолютизації однієї з позицій, а шляхом об'єднання їх зусиль при вирішенні проблем в системі відношень “людина-світ”. Тільки тоді філософія як світогляд виконує своє призначення.

Мета і завдання семінарського заняття

Метою даного семінарського заняття є формування філософської культури мислення, засвоєння студентами базових теоретичних знань та практичних навичок застосування філософської методології при розв'язанні завдань суспільної й індивідуальної життєдіяльності, щоб студенти збагатили свій інтелектуально-творчий потенціал знаннями:

–на понятійному рівні – основних тенденцій розвитку сучасної філософії, її історії, її основних сучасних напрямків, шкіл, концепцій, а також засвоїли загальну теорію пізнання;

– на фундаментальному рівні – змісту філософії, її сутності, предмету та структури, її історії, досягнути завдання, принципи й функції таких складових філософії, як онтологія, гносеологія, логіка, аксіологія;

– на практично-творчому рівні – фундаментальних основ філософії та її еволюції.

Основними завданнями даного семінарського заняття є:

– викласти загальні засади філософії, визначити передумови її виникнення, логіку розвитку та основні напрями й тенденції розгортання;

– розкрити зміст історико-культурного розвитку людства як процесу розвитку філософії;

– надати цілісне уявлення про особливості змісту та проблематики філософського знання, його основні поняття, категорії, проблеми;

– сформувати навички творчого мислення, вміння доводити та відстоювати свою думку;

– сприяти формуванню світоглядних цінностей, гуманізації особистості.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Що таке філософія: основні визначення. Роль філософії у сучасному світі.
2. Специфіка філософського знання.
3. Філософія як наука.
4. Філософія як ідеологія.
5. Філософія як гуманітарне знання.
6. Філософія як мистецтво.
7. Філософія як трансценденція.
8. Проблема походження філософії.
9. Історичні типи систем людського знання про світ та людину: міфологія, релігія, наука, філософія.
10. Предмет філософії. Структура філософського знання: онтологія, гносеологія, логіка, аксіологія, соціальна філософія тощо.

11. Природа філософських проблем, суть філософської постановки запитань.

Перелік тем для проблемного обговорення

1. У чому полягає проблематичність людського буття? Буття, життя та існування людини – у чому різниця?
2. Розкрийте зміст філософської проблеми буття та небуття стосовно світу, стосовно людини.
3. У чому полягає проблема реальності свідомості? Назвіть суттєві ознаки свідомості.
4. У чому полягає проблема тотожності мислення та буття в філософській теорії пізнання?
5. Зробіть порівняльний аналіз проблеми істини в філософії та в науці.
6. Смерть, безсмертя та проблема смислу життя.

Тести для самоперевірки знань

1. В якій системі знання немає протиставлення ідеї («духу», «демона») та матерії (тобто неживої речі, яку він робить живою), а реальність є реальністю, яку безпосередньо бачать, розуміють буквально, якою живуть?

- а) релігія
- б) мистецтво
- в) міфологія
- г) наука
- д) ідеологія
- е) філософія

2. Філософське вчення про буття – це

- а) космологія
- б) антропологія
- в) аксіологія
- г) онтологія

д) гносеологія

3. Філософська категорія для позначення реальності, як такої, що існує сама по собі, позата незалежно від свідомості емпірично конкретної окремої людини:

- а) свідомість
- б) буття
- в) матерія
- г) світ
- д) людина
- е) природа
- є) субстанція

4. Якому історичному типу свідомості властиве вміння дивитись на реальність взагалі, або на якусь область реальності, через призму штучно уведеної абстракції:

- а) релігія
- б) мистецтво
- в) наука
- г) міфологія
- д) філософія

5. Предмет філософського аналізу виступає у яких вимірах?

- а) об'єктивна реальність світу і людини
- б) суб'єктивна реальність відношень людини до світу
- в) трансцендентна реальність буття світу

6. Якій трансценденції властива рефлексія?

- а) релігійна трансценденція
- б) містична трансценденція
- в) езотерична трансценденція

7. Для якої форми свідомості характерна

- а) релігійна свідомість
- б) художня свідомість
- в) натуралістична свідомість
- г) буденна свідомість

8. Які міфи розповідають про походження світу, Всесвіту і богів?

- а) антропологічні
- б) есхатологічні
- в) еволюційні
- г) креаціоністські

9. Її концепції не старіють і можуть бути у будь-який час затребувані свідомістю людини і суспільства

- а) наука
- б) філософія

10. У якому історичному типі свідомості відношення людини і Бога будуються на основі панування і підкорення?

- а) міфологія
- б) релігія
- в) філософія

11. Який напрямок в філософії абсолютизує природу об'єктивної реальності, недооцінює суб'єктивну реальність та ігнорує трансцендентну реальність?

- а) матеріалізм
- б) ідеалізм
- в) дуалізм

Список рекомендованої літератури

1. Буслинський В.А. Основи філософських знань. Підручн. / В.А.Буслинський, П.І.Скрипка. – Львів: Новий Світ, 2010. – 352 с.

2. Валуйський О.О. Практикум з філософії / Валуйський О.О. – К.: КНТЕУ, 2007. – 243 с.

3. Вступ до філософії: Кредитно-модульний курс (навч.-метод. пос. для студ. заочників) / [Алексеева Л.О., Борисова З.О., Андреева Т.О., Иващук З.Р.; За ред. Л.М.Нікітіна]. – К.: Центр навч. літератури, 2008. – 256 с.

4. Гьосле В. Практична філософія у сучасному світі: Пер. з нім./ Гьосле В. – К., 2006.

5. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / Бондаревич І.М. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.
6. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / Петрушенко В.Л. – Львів: Новий Світ, 2011.
7. Стивенсон Д. Восточная философия / Джей Стивенсон; пер. с англ. Н.Аронова, Е.Чекулаевой. – М.: АСТ Астрель, 2006. – 400 с.
8. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручн. / Ярошовець В.І. – К.: Знання України, 2010. – 214 с.

ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СХОДУ

Коротка характеристика теми

Індійська філософія являє собою результат найпершої спроби рефлексії світу. Взагалі, історія філософії відкриває низку світорефлексій, наступність яких є історично обумовленою. Маємо враховувати, що психічні явища в цьому процесі виграли важливу роль. Як то людина стикається із невідомим об'єктом, зрозумілими виявляються перші відчуття остраху на фоні інтересу, потім інтересу експериментальних спроб на фоні необхідності співіснування з об'єктом, потім програмного, цілеспрямованого трансформування об'єкту, і врешті решт, на тлі розуміння логіки об'єкту, ефективна співпраця. Нескладно помітити, що історія філософії зберегла схожий порядок рефлексій світу. Історично першою світорефлексією (обґрунтування втечі, зречення світу) виступає староіндійська філософія. Психофізичні практики, закони карми, буддійської нирвани – це все пропозиції пошуку щастя і гармонії у внутрішньому світі, і, одночасно, пропозиції втечі із світу зовнішнього.

Позбавлення... Хіба ж не такою є перша наша думка, коли ми стикаємося із проблемою? Але не завжди можливо втекти, або зрестися. Якщо залишаєшся, то другою думкою є пристосування. З такою світорефлексією знайомить старокитайська філософія.

Як світорефлексія старокитайська філософія являє пропозицію пристосування шляхом влаштування людини у світі. Спостерігаючи загальні принципи світу, природи, родинного життя, старокитайські

філософи вибудовують засади світовідношення. Пізнання світу і різноманітних його проявів відбувається з метою використання його принципів людиною: людське життя має бути відповідним природному. І сьогодні означена пропозиція має своїх прихильників – природа продовжує зачаровувати людину універсальністю своїх зв'язків.

Після ідеї зречення, опрацьованої індійською філософією, логічною і цілком зрозумілою виглядає історично друга рефлексія світу – влаштування людини в ньому.

Наступна світорефлексія людства відбувається на тлі значного накопичення досвіду. Формати пристосування до світу поступово стають тісними, обмежувачими і людина їх відкидає. Наступним світовідношенням постане перетворення світу – спочатку у подумках (антична, середньовічна філософія), а згодом і на практиці (філософія Нового часу).

Мета й завдання семінарського заняття.

Окресливши коло філософських проблем Стародавнього Сходу, з'ясувати специфіку світобачення в стародавній Індії та світовідношення, запропонованого китайською філософією.

Опанувати основні поняття староіндійської та старокитайської філософії, сформувати уявлення про світоглядні орієнтири стародавньої філософії.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Світоглядна картина в індійській філософії.
2. Філософські основи йоги.
3. Буддизм: філософія і релігія.
4. Розуміння природи в індійській філософській традиції.
5. Світоглядна картина в китайській філософії
6. Людина і суспільство у філософії моїзму.
7. Людина і суспільство у вченні Конфуція.
8. Відмінності світоглядних картин індійської і китайської філософії.
9. Загальна світоглядна картина філософії Стародавнього Сходу.

Перелік тем для проблемного обговорення

1. На яких особливостях людського ества ґрунтуються індійські духовні практики?
2. Прокоментуйте той факт, що розвиток ортодоксальних філософських шкіл Стародавньої Індії відбувався одночасно з розвитком неортодоксальних?
3. Підсумуйте філософські ідеї неортодоксального напрямку (джайнізму, буддизму, та локаятиків).
4. Соціальна спрямованість китайської філософії.
5. Ідеї конфуціанства, моїзму, легізму як принципи суспільної організації.

Тести для самоперевірки знань

1. Назвіть перший філософський твір Давньої Індії:
  - а) «Органон»;
  - б) «Міркування про метод»;
  - в) «Веди»;
  - г) «Політика»;
  - д) «Упанішади».
2. Назвіть філософські школи Давньої Індії:
  - а) ведизм;
  - б) легізм;
  - в) міманса;
  - г) даосизм;
  - д) йога.
3. Назвіть філософські школи Давнього Китаю:
  - а) конфуціанство;
  - б) вайшешика;
  - в) санкхья;
  - г) даосизм;
  - д) дзен-буддизм.
4. Брахман – це:

- а) ім'я стародавнього індійського філософа;
- б) ортодоксальна філософська школа у Стародавній Індії;
- в) об'єктивний принцип буття,
- г) це закон буття, космічний порядок.

6. Чим Брахман відрізняється від брахмана?

7. Яка ідея у буддизмі відкриває для людини можливість гармонії ще за життя?

8. Назвіть основні поняття староіндійської філософії.

9. За якою ознакою філософські школи Стародавньої Індії відносяться до ортодоксальних чи неортодоксальних?

10. Підсумуйте філософські ідеї неортодоксального напрямку (джайнізму, буддизму, та лоаятиків).

11. Піддайте критиці модель суспільства у Конфуція: держава – це велика родина.

Список рекомендованої літератури

1. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій: навчальний посібник / І. М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.

2. Мифы народов мира. Энциклопедия : В 2-х т. / [гл. ред. С.А. Токарев]. – М. : НИ Большая Российская энциклопедия, 2000. –Т. 1 : А–К. – 672 с.; Т. 2 : К–Я. – 720 с.

3. Пазенок В.С. Філософія: Навч. посіб. / В.С. Пазенок. – К.: Академвидав, 2008. – 280 с. (Серія «Альма-матер»).

4. Пахомов С.В. Способы духовного поиска в индийской традиции / С. В. Пахомов // Путь Востока. Проблема методов: материалы IV Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. – Серия «Symposium». – Вып. 10. – С. Пб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.23–28.

5. Причепій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М.Черній, Л.А.Чекаль. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с. (Серія «Альма-матер»).

6. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.

7. Філософія: навч посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; [за ред. І. Ф. Надольного] – 6.вид., виправ. і доп. – К.: Вікар, 2006. – 455 с.

ТЕМА 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Коротка характеристика теми

Антична філософія виникла в грецьких містах-державих («полісах») на межі 7-6 ст. до н.е. Спочатку на західному узбережжі Малої Азії (о. Іонія), потім в грецьких містах Південної Італії, у грецьких містах острова Сицилія та у власно Греції – в Афінах (5 ст. до н.е.)

Характерною особливістю давньогрецької філософії є насамперед у протиставленні філософських роздумів практичної діяльності; далі, у її своєрідному відношенні до міфології. Духовний розвиток в VII-IV ст. до н.е. йшло від міфології та релігії до науки и філософії. Важливою ланкою та умовою цього розвитку стало засвоєння греками наукових і філософських понять, напрацьованих в країнах Сходу – у Вавилоні, Урані, Єгипті, Фінікії. Особливо великим був вплив вавилонської науки – математики, астрономії, географії, системи мір.

Грецька філософія виникла не як область спеціальних філософських досліджень, а у нерозривному зв'язку з науковими знаннями, з елементами політичних понять, а також, з міфологією та мистецтвом, підґрунтям якого була грецька міфологія. Тільки у елліністичну епоху, починаючи з 3-го ст. до н.е. деякі науки, насамперед математика і медицина, виокремлюються в певні області знання.

Історичне значенні давньогрецької філософії є дуже великим. Вона була першою, історичною відомою формою діалектичної філософії. Ф.Енгельс, характеризує історичне значення

давньогрецької філософії, стверджував: «Загальний зв'язок явищ природи не доводиться докладно; він є для греків результатом безпосереднього споглядання».

У цьому недолік грецької філософії, із-за якого вона повинна була поступитися іншим поглядам. Але в цьому ж складається її перевага над усіма більш пізніми метафізичними суперниками. В багатогранних формах грецької філософії вже наявні у зародку, у процесі виникнення, майже всіх більш пізніх типів поглядів.

Розглядаючи античні філософські вчення, ми бачимо, як із уявлень, овіяних давньою міфологією, виокремлюються і виникають два основних типа філософського світогляду – матеріалізм і ідеалізм, як починається потім боротьба між ними. Одночасно ми бачимо, як виникає протилежність двох основних методів мислення – діалектика і метафізика.

Мета і завдання семінарського заняття

Забезпечити глибоке засвоєння специфіки філософії Античності; Ідеї якої уявляють собою висший ступень розвитку філософської думки рабовласницького суспільства.

Розуміння студентами Античної філософії як теоретичної основи давньогрецького і взагалі людського світобачення.

Опанування історичного значення давньогрецької філософії, яка вперше підняла найважливіші питання, рішення яких, стало завданням послідууючої історії філософської думки.

Завданнями заняття є опанування наступними теоретичними питаннями та здобути навички:

- основними поняттями теми – мілетська школа, космоцентризм, натурфілософія, елеати, софісти, субстанція, логос, ідея, «атом», майєвтика, стихійний матеріалізм, стихійна діалектика;

- основні поняття і проблеми досократівського періоду давньогрецької філософії;

- основні концепції, проблеми, поняття класичного періоду філософії античності.

- вільно, раціонально, критично і творчо мислити, оперуючи філософськими категоріями, спираючись на конкретний матеріал;

- аргументовано відстоювати свій погляд на розуміння філософських проблем античності в діалозі з носієм іншої точки зору.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Загальна характеристика античної філософії: етапи розвитку, коло проблем.
2. Космоцентризм ранньої Античної філософії.
3. Натурфілософія Мілетської школи.
4. Стихійна наївна діалектика Геракліта.
5. Вчення Піфагора і піфагорійців про числа і буття.
6. Атомістична концепція буття за Демокритом.
7. Етичний раціоналізм Сократа.
8. Об'єктивний ідеалізм Платона; вчення «про ідеї», «ідеальну державу».
9. Аристотель: вчення про буття та суспільство і людину.
10. Філософія доби еллінізму, епікуреїзм та стоїцизм.

Перелік тем для проблемного обговорення

1. Чим була обумовлена тематика філософських поглядів представників ранньої Античної філософії?
2. У чому полягає зміст стихійного ідеалізму Піфагора та піфагорійців?
3. Сутність вчення Платона про «Ідеальну державу».
4. Порівняти філософські вчення Платона та Демокріта.
5. Розкрити зміст та взаємовідносини матерії та форми за Аристотелем.
6. Софістика і філософське явище доби зрілих рабовласницьких демократів.

Тести для самоперевірки знань

1. Софісти були:
  - а) нігілістами;
  - б) анархістами;

- в) сенсуалістами;
- г) законодавцями.

2. Для діяльності семи старогрецьких мудреців характерно:

- а) законотворчість;
- б) подорожі;
- в) військова доблесть;
- г) наукові пошуки;
- д) філософствування.

3. Первинна рушійна сила за Арістотелем:

- а) Інтернаціоналізмом;
- б) космополітизмом;
- в) пошуками абстрактного архе;
- г) пошуками безтурботного стану духу;
- д) перетворенню філософії у сцілювача душ.

4. Що є характерним для старогрецького мислення:

- а) теоцентризм
- б) антропоцентризм
- в) космоцентризм
- г) традиціоналізм.

5. Завдяки чому софісти і Сократ були об'єднанні:

- а) Наслідуюванні законам
- б) повороту від космосу до людини і суспільства
- в) Наслідуювання моралі.

6. За що Аристотель критикував теорію ідей Платона:

- а) Подвоєння світу
- б) Винесення сутності речей за їх межі
- в) потяг до пізнання сутності світу та явищ.

7. Що характерно для Римсько-еліністичної епохи:

- а) Синтез культур
- б) виникнення імперії
- в) розвиток демократії
- г) зруйнування кордонів полісу.

Список рекомендованої літератури

1. Асмус В.Ф. Антична філософія / В.Ф.Асмус – М.: Мысль, 2000. – 180 с.
2. Богомолов А.С. Античная философия / А.С.Богомолов – М.: Изд. МГУ, 1999 – 367 с.
3. История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпресервис; Книжный дом, 2002. – 1376 с.
4. Чанышев А.Н. Курс средневековой философии. – М.: Наука, 1998. – 260 с.
5. Боецій С. Розрада від філософії / Пер. Андрій Содомора. – К.: Основи, 2002. – 148 с.
6. Аристотель. Політика. – К.; «Лібідь», – 80с.
7. Рассел Б. Історія античної філософії – К.: Либідь, 1998. – 320 с
8. Платон. Государство // Соч. В 3т. Т.3.-М.: Мысль, 1991. – 410 с.

ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ

Коротка характеристика теми

Епоха Середньовіччя тривала понад тисячу років. Ці роки були надзвичайно важливими для європейської історії, адже відбувалась поступова християнізація європейських країн, що створювало передумови для появи спільного світогляду їх мешканців, який пізніше дав змогу об'єднати їх у сучасну європейську сім'ю народів. Проте християнство навряд чи змогло б завоювати серця і голови мільйонів людей, якби не «допомога» філософії, яка дала змогу створити з досить еkleктичного вчення струнку богословську науку. В даній лекції буде показано, як відбувався цей процес. З огляду на те, що в цей же час подібні перетворення відбувались і в арабських країнах, в окремому питанні ми розглянемо процес становлення мусульманської філософії.

Філософія Відродження або Ренесансу (від фр. *renaissance* – відродження) датується періодом кінця XIV-XVI ст. Термін «відродження» вживається на означення періоду активного зростання зацікавлення античною культурою під впливом суттєвих перемін в соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. В цей час перекладаються праці античних авторів, знову стають актуальними ідеали епохи античності. Проте невірно було б вважати, що в духовному житті спостерігається механічне перенесення на тогочасний ґрунт культурного надбання античності. В новій культурі, окрім відроджених ідеалів античності, великою мірою присутні елементи Середньовіччя.

У царині філософії спостерігається складний, непослідовний, часто суперечливий характер філософських поглядів. Тому надто складно визначити певну систему поглядів, більш-менш сталі напрямки чи філософські течії того періоду. Філософія Відродження хоча і протиставляє себе середньовічній схоластиці, проте несе на собі відбиток середньовічної культури, активно використовує спадок античних філософів, а також набуває певних рис, що не були властиві ні античності, ні середньовіччю.

Мета і завдання семінарського заняття

Метою семінарського заняття є вивчити філософські ідеї провідних представників філософії Середньовіччя та Відродження та сформулювати уявлення про їх наступність та взаємозв'язки.

Завдання семінарського заняття:

- сформулювати уявлення про основні світоглядні зміни філософії епохи Середньовіччя та Відродження;
- проаналізувати особливості періоду патристики;
- ознайомитись з філософськими погляди святого Августина;
- розкрити особливості схоластики як періоду;
- ознайомитись з філософією Томи Аквінського;
- дослідити особливості арабської середньовічної філософії;
- сформулювати уявлення про основні світоглядні зміни філософії доби Відродження;

–проаналізувати ключові поняття філософії Відродження (гуманізм, антропоцентризм, гелоцентризм, натурфілософія) та ознайомитись з науковим доробком Дж.Бруно, М.Кузанського, М.Фічіно, П. делла Мірандоли;

–ознайомитись з основними ідеями представників Реформації (Т. Мюнцер, М. Лютер, Ж. Кальвін).

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Які дві ідеї лежать в основі християнського монотеїзму?
2. Основні етапи розвитку філософії Середньовіччя.
3. Назвіть три основні напрями схоластичної філософії.
4. Етапи розвитку філософії Середньовіччя в Західній Європі.
5. Арабська і єврейська філософія Середньовіччя.
6. Філософія епохи Відродження.
7. Філософія Реформації.

Перелік тем для проблемного обговорення

1. Головні риси середньовічного мислення.
2. Три основні риси філософії Відродження.
3. Три основні питання з'ясування сутності речі в середньовічній філософії:
4. Чи може об'єктивний ідеалізм визнавати існування матеріального світу?
5. Чи можуть номіналісти погодитись із твердженням: «Спочатку було слово»?
6. Чи можуть реалісти у схоластичній філософії погодитися з твердженням: «Спочатку було слово»?
7. На якому принципі базується концепція Всесвіту епохи Відродження?

Тести для самоперевірки знань

1. Середньовічна філософія – це:

- а) пантеїзм;
- б) теоцентризм;
- в) містика;
- г) патристика;
- д) апологетика.

2. Учення Августина Блаженного:

- а) має матеріалістичну основу;
- б) заперечує самопізнання;
- в) пояснює, що істина знаходиться у самій людині;
- г) пояснює зв'язок знань і свідомості;
- д) доводить, що блаженство досягається через любов до

себе.

3. Представники ранньої схоластики

- а) висловлювали думку про пріоритет розуму над вірою;
- б) доводили відсутність бога;
- в) реалісти пояснювали: кожне одиничне підпорядковане

загальному;

- г) номіналісти вважали універсалії абстрактними уявленнями про речі;
- д) Абельяр учив: віра передує знанням.

4. У добу схоластики:

- а) реалісти доводили відсутність бога;
- б) номіналісти вважали універсалії думками;
- в) араби утискували європейську філософію;
- г) Тома Аквінський заперечував божественне;
- д) Тома Аквінський висунув докази бога.

5. Учення В.В. Оккама:

а) чітко розмежовувало сутність реалій (предметів) і понять про них;

- б) заперечувало знання про земне життя;
- в) розділяло філософію і теологію;
- г) твердило: віра вища за свободу волі;
- д) переконувало: церква має панувати в суспільстві.

6. Філософія Відродження – це:

- а) процес секуляризації філософської думки;
- б) поширення теоцентризму;
- в) панування розуму над вірою;
- г) заперечення наукового знання;
- д) віра в людину як творчу силу.

7. Філософія раннього Відродження переконувала:

- а) прагнення людей – гріховні;
- б) людина є вищою цінністю;
- в) людський розум безсилий;
- г) людина – центр світобудови;
- д) інтереси людей жодної ролі в розвитку суспільства не

відіграють.

8. Філософія пізнього Відродження пояснювала:

- а) людина “зіпсована” первородним гріхом;
- б) природа і бог єдині;
- в) людина є причиною свого розвитку;
- г) людина безсила перед природою;
- д) людина відрізняється від інших створінь духовністю.

9. Микола Кузанський:

- а) заперечував існування бога;
- б) доводив активність людського розуму;
- в) був проти розвитку освіти;
- г) переконував про замкненість небесної сфери;
- д) був проти суспільних змін.

Список рекомендованої літератури

1. История философии: Запад — Россия — Восток. Книга вторая: Философия XV–XIX вв.: Учеб. для студентов вузов / Под ред. Н. В. Мотрошиловой. – М.: Греко-латинский кабинет, 1996. – 320 с.

2. Філософія: Підруч. / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І.І.Кальний та ін. / За ред. Г. А. Заїченка та ін. — К.: Вища шк., 1995. — С.155-216.

3. Філософія. Курс лекцій. — К.: Либідь, 1994. — 260 с.
4. Чанышев А. Н. Курс лекцій по древней и средневековой философии. — М.: Высш. шк., 1991. — 188 с.
5. Щерба С. П., Тофтун М. Г. та ін. Філософія: короткий виклад. — Навч. посібник. — К.: «Кондор», 2003. — С. 44-49.
6. Філософія: Навч. посібник./ Л.В.Губернський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. — 4-те вид., випр. — К.: Вікар, 2004. — С.39-45.
7. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. Навчальний посібник. Видання друге, перероблене та доповнене. — К.: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. — С.46-60.

ТЕМА 5. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ І ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Коротка характеристика теми

Новим часом називають епоху, яка розпочалась буржуазними революціями в Західній Європі. В кінці XVI — на початку XVII ст. така революція відбулась в Нідерландах, в середині XVII ст. в Англії. Ідеологією ранніх буржуазних революцій був протестантизм, у XVIII ст. такою ідеологією стає значно радикальніше і матеріалістичне за своєю суттю Просвітництво.

Два фундаментальних фактори визначили проблематику філософії Нового часу: 1) наукова революція, що відбулась протягом XVI-XVII ст.; 2) формування буржуазного громадянського суспільства (XVIII ст.). Звідси домінування гносеології, зокрема проблеми методу пізнання на першому етапі (XVII ст.) розвитку філософії цього часу і соціально-політичної проблематики на другому (XVIII ст.), в епоху Просвітництва. В історичному аспекті XVII ст. — це підготовча фаза Просвітництва, зародження ідей, які набули пізніше більш окресленої форми.

У філософії Нового часу (насамперед у гносеології, але не тільки в ній) намітився ряд протилежних течій і підходів, суперництво і взаємодія яких визначили основні риси і закономірності її розвитку. Визначальними протилежними напрямками у філософії цього періоду

були *емпіризм* і *раціоналізм*. Вони сформувались у гносеології при намаганні з'ясувати, яка з двох здатностей пізнання — чуттєвість чи розум — відіграють вирішальну роль у формуванні наукового істинного знання.

Крім означеної, у філософії Нового часу існує протистояння *матеріалізму* і *ідеалізму*. Ці протилежні течії існували і раніше, але тепер вони набули чіткішої визначеності завдяки поняттю субстанції. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, природу, ідеалісти — Бога, душу. Під впливом розвитку науки, яка перетворила світ у самостійний об'єкт, у філософії XVII ст. утворюються проміжні між матеріалізмом і ідеалізмом світоглядні форми — деїзм, дуалізм, пантеїзм. Деїсти вважають, що Бог створив світ, дав йому перший поштовх і далі не втручається в його справи. За природою, отже, визнається самість, вона є мовби другою субстанцією. Дуалізм виходить з визнання співіснування двох субстанцій — духовної і матеріальної. В пантеїзмі ці дві субстанції виступають як щось єдине. Світ є водночас природою і Богом.

Під Просвітництвом розуміють ідейний рух XVIII ст, що охопив передові країни Західної Європи — Францію, Англію, Німеччину і поширився на інші європейські країни, включаючи Польщу, Україну і Росію. В основі цього руху лежали віра в розум, як джерело знання, і як засаду побудови щасливого життя (окремої людини і суспільства), віра в науку, в соціальний прогрес, критика релігії і суевір'я, віротерпимість аж до атеїзму, визнання природних прав людини. Як ідеологія Просвітництво виражало інтереси молоді буржуазії, оскільки релігія на той час була духовним виразником інтересів аристократів, то діалектика ідейної боротьби змусила ідеологів буржуазії зайняти протилежні — матеріалістичні та атеїстичні — позиції.

Просвітництво в своїй суті оптимістичне, просякнуте вірою в щасливе майбутнє людства. Ця віра ґрунтувалась на переконанні, що наука і технічний прогрес створять рай на землі. Його представники не передбачили, що прогрес принесе свої проблеми, а «земний рай» знову й знову буде маритися на горизонті й відступатиме в міру наближення до нього.

Мета і завдання семінарського заняття

Метою даного семінарського заняття є формування філософської мислення Нового Часу та епохи Просвітництва, засвоєння студентами базових теоретичних знань та практичних навичок застосування філософської методології при розв'язанні завдань суспільної й індивідуальної життєдіяльності, щоб студенти збагатили свій потенціал знаннями:

- на понятійному рівні – розглянути основні тенденції розвитку філософії Нового Часу та епохи Просвітництва, їх основних напрямків;
- на фундаментальному рівні – осягнути основні концепції, поняття цих епох.

Основними *завданнями* даного семінарського заняття є:

- застосування понять «емпіризм», «раціоналізм», «метод» «пізнання», «гносеологія»; «індукція», «дедукція», «утилітаризм», «прагматизм», «натуралізм», «свобода», «рівність», «демократія»;
- характеризувати та аналізувати поняття свобода, рівність, демократія, просвітництво;
- розуміти і пояснювати сутність та ціннісні виміри людського життя людини в епоху Нового часу та доби Просвітництва;
- усвідомлювати міру свободи і відповідальності людини в ті часи.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Беконівська програма реорганізації пізнання як висхідний пункт філософії Нового часу.
2. Позиції класичного раціоналізму: дуалізм Р. Декарта, пантеїзм Б.Спінози, монадологія Г. Ляйбніца.
3. Різновиди новоєвропейського емпіризму (Т. Гоббс, Д. Локк).
4. Концепція „іматеріалізму” Дж. Берклі та позиція агностицизму Д. Юма.
5. Формування просвітницького культу розуму в філософії XVII – XVIII ст.
6. Світ як „механічна система” (Ф.Вольтер, Ж. Ламетрі).

7. Просвітницьке тлумачення теорії суспільного договору.
8. Внутрішня критика панлогізму Просвітництва (Ж.-Ж. Руссо, Г.Лессінг).

Перелік тем для проблемного обговорення

1. Місце філософії Нового часу в поступі європейської думки.
2. Принципи побудови класичного раціоналізму: дуалізм чи монізм?
3. Структура та чинники досвіду в емпіричній філософії Нового часу.
4. Покажіть новизну поглядів французького Просвітництва на людину і суспільство.
5. Принципи філософського деїзму в просвітницькій філософії.

Тести для самоперевірки знань

1. Яка риса філософії Нового часу є головною:
  - а) апологетичність;
  - б) схоластичність;
  - в) логічність;
  - г) утопічність.

2. Кому належить ідея поділу влади на гілки у філософії Нового часу:
  - а) Джону Локку;
  - б) Томасу Гоббсу;
  - в) Френсісу Бекону;
  - г) Рене Декарту.

3. Засновником якого напрямку у філософії був Рене Декарт:
  - а) емпіризму;
  - б) раціоналізму;
  - в) ірраціоналізму;

г) конвенціоналізму.

4. Засновником якого напряму у філософії був Ф. Бекон:

- а) раціоналізму;
- б) емпіризму;
- в) ірраціоналізму;
- г) конвенціоналізму;
- д) концептуалізму;
- ж) пантеїзму.

5. Яке з названих суджень належить Р. Декарту:

- а) «Існувати, означає бути потрібним»;
- б) «У розумі немає нічого того, чого б не було у відчуттях»;
- в) «Я мислю, отже, я існую»;
- г) «Усе розумне дійсне, усе дійсне розумне».

6. Оберіть варіант правильного судження:

- а) раціоналізм — напрям у теорії пізнання;
- б) раціоналізм — метод пізнання;
- в) раціоналізм — ступінь виміру життя;
- г) раціоналізм — підпорядкованість людини закону.

7. Що Г.Лейбніц вважав субстанцією світу;

- а) атоми;
- б) ідеї;
- в) монади;
- г) матерію;
- д) природу.

8. До якого напряму у філософії належить вчення П. Гольбаха:

- а) сенсуалізму;
- б) раціоналізму;
- в) інтуїтивізму;
- г) ірраціоналізму;
- д) емпіризму.

9. Оберіть варіант правильного судження:

- а) емпіризм — метод пізнання;

- б) емпіризм — напрям у теорії пізнання;
- в) емпіризм — ступінь виміру життя;
- г) емпіризм — підпорядкованість людини закону;
- д) емпіризм — певна позиція.

10. Обґрунтування ідеї «суспільного договору» належить:

- а) Ж. Ламетрі;
- б) Д. Юму;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Р. Декарту.

Список рекомендованої літератури

1. Валуйський О.О. Практикум з філософії / О.О.Валуйський – К.: КНТЕУ, 2007. – 243 с.
2. Вступ до філософії: Кредитно-модульний курс (навч.-метод. пос. для студ. заочників) / [Алексеева Л.О., Борисова З.О., Андреева Т.О., Іващук З.Р.; За ред. Л.М.Нікітіна]. – К.: Центр навч. літератури, 2008. – 256 с.
3. Гьосле В. Практична філософія у сучасному світі: Пер. з нім./ Гьосле В. – К., 2006.
4. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / Бондаревич І.М. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.
5. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник. / В. Кремень. — К. : Книга, 2005. – 525с.
6. Рыманов Д.М. Курс философии в графиках и таблицах – учебное пособие / Д.М. Рыманов. – Семей, 2009. – 100с.
7. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / Петрушенко В.Л. – Львів: Новий Світ, 2011.
8. Причепій Є.М. Філософія: підруч. для студ. вищих навч. закл. / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. — К. : Академвидав, 2006. — 592 с.
9. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 6-те вид., виправл. і доповн. — К.: Вікар, 2006. — 466 с.

ТЕМА 6. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Коротка характеристика теми

Німецька класична філософія – впливовий напрямок філософської думки Нового часу, що підводить підсумок розвитку філософії на цьому відрізку західноєвропейської історії. Це філософські вчення І.Канта, Й.Г.Фіхте, Ф.Шелінга, Г.В.Ф.Гегеля і Л.Фейєрбаха. Їхні філософські системи зв'язані ідейно і генетично, їх поєднує пильна увага до природи духу, що трактується через поняття діяльності і свободи. У руслі німецької класичної філософії є підстави розглядати й філософію марксизму. Німецька класична філософія зробила істотний внесок у постановку й розробку проблеми співвідношення суб'єкта й об'єкта, розробила діалектичний метод пізнання та перетворення дійсності.

В Німеччині реакція на агностицизм Д.Юма, який заперечував можливість людиною пізнання істини, здобула більш глибоку й тонку форму, ніж та, якої їй надали французькі просвітники й, зокрема, Руссо. І. Кант, І. Фіхте, й Г. Гегель розвинули новий тип *гносеологічної* філософії, яка прагнула захистити пізнання й добросесність від руйнівних вчень кінця 18 століття. Досліджувалось протистояння емпіризму й раціоналізму, детермінізму і свободи волі. У Канта й у Фіхте суб'єктивістська тенденція, що починалася з Декарта, була доведена до нових крайнощів. Ще одна філософська традиція носила *онтологічне* спрямування, яке стосувалося дослідження *буття людини*, зокрема, протиріччя між натуралістично-механістичним світоглядом і специфікою буття людини, яке виходило поза межі цього світогляду.

В цілому, як вважав Б.Рассел, німецький ідеалізм мав спільні риси з рухом романтизму, який найбільш характерний для філософської концепції Фіхте та Шеллінга. Існують певні *характерні риси* німецького ідеалізму, як то:

- а) критика пізнання як засіб досягнення філософських висновків;
- б) розум протиставляється матерії, що призводить до висновку про те, що лише розум і існує;

в) утилітарна етика заперечується на користь абстрактних філософських доводів, що поєднується із схоластичним тоном у філософії;

г) німецькі філософи цього періоду, зокрема, Кант, Фіхте й Гегель, були університетськими викладачами, вели зразкове академічне життя, їхні погляди на питання моралі відрізнялись строгістю та ортодоксальністю. Тому, не дивлячись на революційний результат їхніх філософських розробок, вони прагнули захистити консервативні устої держави, суспільства, моралі, зокрема, релігійності.

Філософів, які належали до німецької класичної філософії (*Кант, Фіхте, Гегель, Фейєрбах, Шеллінг, Маркс*) споріднює:

1. зміщення центру дослідження від об'єкта до суб'єкта;

2. в онтологічному плані – від природи до історії і культури;

3. відбувається переосмислення самого суб'єкта – суб'єкт постає як творча діяльність (у Канта); як дух, що перебуває в історичному розвитку (у Гегеля); як людство, яке здійснює історичний поступ на основі практичної діяльності (у Маркса). Тобто, суб'єкт мислився як *діяльність*, яка набувала все більш *історичного* характеру, перетворювалась на культуротворчу діяльність, вільне самотворення.

Німецька класична філософія, за винятком Канта, осмислювала людину, її свідомість, пізнання в лоні культури та історії. Вона схилялась до ідеї домінування тотальності, цілого над одиничним, особою. Ідеї творчості, свободи, діяльності, підняті нею, приписувались цілому – духові, суспільству, а не конкретній людині. У цьому сенсі німецька класична філософія була антитезою Просвітництву, яке йшло від конкретної людини. Подальший розвиток філософії полягав у подоланні цих крайніх позицій – в осмисленні людиною себе як особи в лоні культури, тобто подоланні як натуралізму Просвітництва, так і тотальності Гегеля та Маркса.

Мета і завдання семінарського заняття

Метою даного семінарського заняття є знайомство студентів з важливішим етапом розвитку західноєвропейської філософської думки і культури взагалі, що хронологічно охоплює майже століття (з середини XVIII до першої третини XIX ст.) інтенсивніших,

напружених і яскравих за результатами інтелектуальних пошуків. Німецька класична філософія – завершуюча ланка в розвитку новоевропейського філософського раціоналізму і одночасно той витік, з яким генетично пов'язана сучасна західна філософія.

студенти повинні збагатили свій потенціал знаннями:

- на понятійному рівні – розглянути основні тенденції розвитку Німецької філософії та її основні напрямки;
- на фундаментальному рівні – осягнути основні концепції, поняття цих епох.

Основними завданнями даного семінарського заняття є сформулювати у студентів знання, вміння та навички щодо:

- місця і значення німецької класичної філософії в історії філософії;
- особливостей філософських систем І.Канта, Г.Фіхте, Й.Шеллінга, Г.Гегеля, Л.Фейєрбаха;
- зв'язок і якісні відмінності філософії марксизму від систем німецької класичної філософії;
- розрізняти зміст філософських концепцій німецької класичної філософії;
- розкрити генезис формування діалектичних ідей в німецькій класичній філософії і філософії марксизму;
- визначити гносеологічні і соціальні особливості формування філософських концепцій;
- зв'язку філософських ідей з історичним розвитком Німеччини та Європи у XVIII на початку XX ст.;
- впливу німецької класичної філософії на історичний розвиток і долю цивілізації;
- інтелектуальних і культурних здобутків цього етапу історії філософії та їх вплив на сьогодення.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Місце німецької класичної філософії в історії новоевропейської філософії.
2. Вихідні ідеї філософії І. Канта – засновника німецької класичної філософії.

3. Розвиток ідей в німецькій класичній філософії після І.Канта.
- 4.Філософія Г.Гегеля: вчення про Абсолютну ідею: система філософії Гегеля; діалектична логіка.
- 5.Антропологічний принцип” у філософії Л.Фейєрбаха.

Перелік тем для проблемного обговорення

1. Розкрийте сутність “перевороту”, який здійснив І.Кант у філософії.
- 2.Докритичний і критичний періоди в творчості І.Канта.
- 3.Філософські погляди Й. Фіхте та Й. Шеллінга.
- 4.Філософська система та метод Г.В.Ф. Гегеля.
- 5.Філософська система та діалектичний метод Г. Гегеля.
- 6.Критика німецького іdealізму в філософській антропології Л.Фейєрбаха.

Тести для самоперевірки знань

1. Критична система Канта спрямована на (одна відповідь не вірна):
  - а) аналіз попередніх систем думки;
  - б) пізнання апіорних форм чуттєвості й розуму;
  - в) виявлення меж і можливості людського пізнання;
  - г) заперечення попередній метафізиці.

2. За Кантом моральна цінність вчинку тим вище, чим більше він:
  - а) відповідає чинному закону;
  - б) досягає особистого задоволення;
  - в) підлеглий абстрактному почуттю боргу;
  - г) пов’язаний з гуманними й дружніми почуттями.

3. Фейєрбах називав спосіб ілюзорного уявного задоволення людиною своїх потреб (у тих об’єктивних умовах, коли його активність не приводить до реальних наслідків):

- а) політичний;
- б) філософський;
- в) науковий;
- г) релігійний.

4. У марксизмі процес розвитку суспільства описувався у вигляді:

- а) циклів;
- б) стріли;
- в) спіралі;
- г) маятника.

5. Фейєрбах називав спосіб ілюзорного уявного задоволення людиною своїх потреб (у тих об'єктивних умовах, коли його активність не приводить до реальних наслідків):

- а) політичний;
- б) філософський;
- в) науковий;
- г) релігійний.

6. В «науці логіки» Гегеля абсолют – це:

- а) сили, що формують світ по своєму образу;
- б) визначення думки, що утворюють діалектично організуючу систему;
- в) суб'єктивна самосвідомість уявних визначень;
- г) об'єктивні передумови самосвідомості.

7. В «феноменології духу» Гегеля пізнання розглядається у взаємовідношенні пізнаючого та пізнаваного як:

- а) протиріччя;
- б) перетворення одного в інше;
- в) тотожність;
- г) непереборне протистояння.

8. Соціально-економічну теорію К. Маркса визначають як:

- а) об'єктивний (абсолютний) ідеалізм;
- б) суб'єктивний ідеалізм;
- в) діалектичний і історичний матеріалізм;

г) вульгарний матеріалізм.

Список рекомендованої літератури

1. Валуйський О.О. Практикум з філософії / Валуйський О.О. – К.: КНТЕУ, 2007. – 243 с.
2. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия / А.В. Гулыга. – М.: Рольор, 2001. – 416с.
3. Вступ до філософії: Кредитно-модульний курс (навч.-метод. пос. для студ. заочників) / [Алексеева Л.О., Борисова З.О., Андреева Т.О., Івашук З.Р.; За ред. Л.М.Нікітіна]. – К.: Центр навч. літератури, 2008. – 256 с.
4. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / Бондаревич І.М. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.
5. Коротких В.И. Педагогическая карьера и трагедия творчества: факторы эволюции философии Гегеля / В.И. Коротких // Alma mater (Вестн. высш. шк.). – 2001. – № 8. – С. 22-26.
6. Коротких В.И. Система философии Гегеля как предмет историко-философского рассмотрения / В.И. Коротких // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 7.: Философия. – 2002. – № 6. – С. 3-19.
7. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник. / В. Кремень. — К. : Книга, 2005. — 525с.
8. Рыманов Д.М. Курс философии в графиках и таблицах – учебное пособие / Д.М. Рыманов. – Семей, 2009. — 100с.
9. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / Петрушенко В.Л. – Львів: Новий Світ, 2011.
10. Причепій Є.М. Філософія: підруч. для студ. вищих навч. закл. / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. — К. : Академвидав, 2006. — 592 с.

ТЕМА 7. ВІТЧИЗНЯНА ФІЛОСОФІЯ

Коротка характеристика теми

Українська філософія постає своєрідним явищем світової філософії. Її буття в історії світової думки розгортається в полі

магнетизму західної і східної традицій філософствування. На межі між Сходом і Заходом, здолавши сили їх тяжіння, просякнута глибинними архетипами слов'янського етносу, постає українська «філософія серця». На слов'янських теренах зростає кордоцентричне розуміння світу і людського життя: жити треба в любові зі світом, пізнавати розмаїття його ладу і бути щасливим. В розумінні людського життя українська думка виходить на нові обрії щодо протиставлень явлених Сходом і Заходом. У питанні місця людини в світі українська філософія визнає людину цілісною, природною істотою, яка розпрацьовує духовну складову. Показником рівня української філософії є розуміння добра. Якщо на Сході добро виявляється в утриманні людини в межах, визначених їй суспільством (виконання ролі висунутої суспільством), то на Заході, навпаки, добром вважається перевершення себе, подолання власних і будь-яких меж. А в слов'янській традиції добром є вияв любові через відповідальність і милосердя.

Своєрідність української філософії обумовлена слов'янською ментальністю. І якщо в діалозі Схід-Захід українська філософія демонструє суттєво нову варіацію світо – і людино – розуміння, то з російською філософією вона пов'язана стосунками взаємодоповнення. Антропоцентризм української філософії пасує соборності російської філософії; інструментальна українська релігійність (як засіб досягнення мега-мети, якою є щастя конкретної людини) сповнюється онтологічною російською релігійністю (релігійність як буття і релігійний досвід як існування в Бозі, перехід людських почуттів у трансцендентний вимір); ідеї виховання національної свідомості і патріотизму набувають нового значення на тлі досліджень процесів соціального розвитку; аскетизм і подвижництво, відповідальність і милосердя також сповнюють одне одного. І це означає, що перспективи розвитку слов'янських філософій знаходяться в лоні їх діалогу.

Сьогодні українська філософія переживає часи відновлення, звільнення від стереотипів мислення минулої епохи. Тому її майбутнє пов'язано з переусвідомленням власної своєрідності, з прагненням лунати в полілозі світової філософської думки та з нестримним польотом думки як такої.

Мета і завдання семінарського заняття.

Метою семінарського заняття є окресливши поле тяжіння західної і східної філософії з'ясувати сенсовий зиск світоглядної картини української філософії, сформувати уявлення про особливості кожного етапу її становлення.

Завданнями даного заняття постає сформувати у студентів уявлення та знання щодо:

- української філософії як органічного складника історії всесвітньої філософії;
- вияв в її межах закономірностей розвитку філософської думки українського народу;
- невід'ємність філософії як частини історичної свідомості українців, що відображала процеси суспільного життя нації;
- розуміння філософії як особливої форми самоусвідомлення національної культури в Україні;
- тісні взаємозв'язки з суспільно-громадською, політичною, науковою, художньою та релігійною думкою.

Перелік питань для підготовки семінарського заняття

- 1 Як вирішується проблема людини в вітчизняній філософії?
- 2 Яке значення має християнство для формування світогляду вітчизняної філософії?
- 3 Яким чином вирішує проблему сутності людини філософ Л. Баранович?
- 4 Дайте короткий огляд філософських ідей XIV-XVст.
- 5 Як вирішують проблему пізнання філософи XVI-XVII ст.?
- 6 Філософські погляди П. Юркевича
- 7 Філософські ідеї Ф. Прокоповича
8. В чому полягає протирічність терміну «радянська філософія»?
- 9 Охарактеризуйте перспективи розвитку сучасної української філософії.

Перелік тем для проблемного обговорення

1 Вирішення проблеми людини філософами Києво-Могилянської академії. Чим різняться відповіді в українській і російській філософії на запитання: «віра чи розум?»

2 Характерні риси української філософії XV–XVI ст.

3 Філософські погляди Г.С. Сковороди.

4 Чим різняться відповіді в українській і російській філософії на запитання: «віра чи розум?»

5 Вітчизняна філософія сучасного періоду.

Тести для самоперевірки знань

1 Як особливий напрям духовної діяльності українська філософія виникає:

- а) на ґрунті поступового розвитку слов'янської міфології;
- б) на основі розвитку освіти та писемності в Київській Русі;
- в) внаслідок навчання у європейських закладах освіти;
- г) разом із запровадженням християнства візантійського типу;
- д) на основі давніх священних слов'янських текстів.

2 За своїми особливостями рання українська філософська думка тяжіла:

- а) до морального повчання та життєвої настанови;
- б) до вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій;
- в) до містико-афористичної символіки;
- г) до космоцентризму та натурфілософії.

3 Виділіть серед нижче наведених назви тих давньоруських творів, в яких формувалася філософської думки Київської Русі:

- а) «Джерела християнської віри»;
- б) «Ареопагітики»;
- в) «Слово про закон та благодать»;
- г) «Про впорядкування людини»;
- д) «Повість временних літ».

4 Професійна філософія вперше виникає в Україні:

- а) в монастирях та монастирських школах;
- б) в університетах;

- в) в християнських братських школах;
- г) в Києво-Могилянській академії;
- г) завдяки діяльності Г.Сковороди.

5 Для проявів українського гуманізму характерно:

- а) реабілітація цінності земного життя та інтерес до суспільно-історичної проблематики;
- б) підвищений інтерес до природознавства та точних наук;
- в) прагнення протиставити духовно заглиблене православ'я католицизму;
- г) застосовувати дані точних наук до вивчення людини.

6 Назвіть ім'я українського філософа, гуманіста, що наголошував на необхідності поєднання влади та мудрості, сили і знання:

- а) І. Вишенський;
- б) К.Транквіліон-Ставровецький;
- в) Г.Сковорода;
- г) П. Беринда;
- д) С. Оріховський-Роксолан.

7 Першим вищим навчальним закладом на теренах України була:

- а) Острозька академія;
- б) Києво-Могилянська академія;
- в) Львівський університет ім. І Франка.

8 Філософські курси Києво-Могилянської академії являли собою:

- а) оригінальні філософські концепції, розроблені її професорами;
- б) курси пізньої західно-європейської схоластики, запозичені українськими мислителями;
- в) типові курси західно-європейських університетів із вкрапленням новітніх даних науки та в інтерпретації, що відповідала традиціям українського менталітету.

9 Вихідними складовими філософської концепції Г.Сковороди постають вчення:

- а) про три натури, світову антитетику та два світи;
- б) про творення світу та світову антитетику;
- в) про дві натури, три світи та життєве щастя людини;
- г) про споріднену працю як спосіб спасіння душі.

10 Вчення про ноосферу та загальні перспективи науково-технічного поступу людства було розроблене:

- а) П.Юркевичем;
- б) В.Зеньковським;
- в) О.Гіляровим;
- г) В.Вернадським.

Список рекомендованої літератури:

1 Бондаревич І. М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій: навчальний посібник / І. М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.

2 Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії: Підручник / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.

3 Донцов Г.Д. Про характер / Г.Д. Донцов // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / Упоряд. М.В. Дубас, Ю.О. Зайцев. – Львів, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с. – С. 164 – 167.

4 Історія української філософії: Хрестоматія / упоряд. М.В. Кашуба. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 356 с. – С. 61 – 68, 103 – 110, 186 – 199, 250 – 261, 296 – 300.

5 Філософія Відродження на Україні / М.В. Кашуба, І.В. Паславський, І.С. Захара та ін. / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; відп. ред. М.В. Кашуба. – К.: Наукова думка, 1990. – 336 с.

6 Хамар У.В., Кондзьолка В.В. Світ філософії: Практикум з історії філософії для студентів ВНЗ. – Львів: Ініціатива, 2008. – 474 с. – С. 237-240.

7 Чижевський Д. Філософські твори: [у 4-х т.] / під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1, 2. – К.: Смолоскип, 2005.

ТЕМА 8. НОВІТНЯ ФІЛОСОФІЯ

Коротка характеристика теми

Вивчаючи історичні та соціокультурні передумови формування західної філософської думки кінця XIX-XX століть, студенти мають зрозуміти що, ретроспективний погляд на західну філософію кінця XIX – XX століть передбачає, перш за все, вивчення історичних та соціокультурних умов які склалися на той час у Західній Європі. Студентам також слід звернути увагу на характерні ознаки часу, що породжували низку глибоких соціальних зрушень та вплинули на зміни філософського осмислення проблеми людини, суспільства, сенсу історії тощо.

Науково-технічна революція, яка розпочалась «новітньою революцією в природознавстві» на зламі XIX-XX століть, виявила величезні перспективи освоєння земної і космічної природи, але разом з тим і глобальні проблеми людства: екологічну, демографічну, економічну, сировинну, енергетичну, проблему відвернення світової термоядерної війни тощо.

Перед філософами постала необхідність: по-новому осмислити одвічну проблему «людина – світ» і при цьому визначити своє відношення до «класичної» філософії якій були властиві віра в силу людського розуму як принцип у поясненні світобудови; віра в соціальний прогрес як поступальний процес реалізації розуму в історії людства; віра в здійснення розумної суспільної організації.

Новітня наукова революція порушила «класичну» ньютонівську ясність світорозуміння, а кризові явища у суспільстві, особливо катастрофічні події двадцятого століття (дві світові війни, встановлення тоталітарних, репресивних режимів тощо), підірвали благодушну віру в історичний розум і прогрес, виявили ілюзорні засади історичного оптимізму.

У філософії почала посилюватися реакція проти класичного раціоналізму; акцент був перенесений на ірраціональний аспект дійсності. Вже Артур Шопенгауер (1788-1860) вбачав сутність світу не в розумі, а у позасвідомій «світовій волі», первинній по відношенню до уявлення та розуму. Головною його працею, в якій він досконало розвив концепцію ірраціоналізму, став твір «Світ як воля і

уявлення». Продовжує цю лінію у філософії Фрідріх Ніцше (1844-1900) та інші філософи – ірраціоналісти.

Студенти повинні зрозуміти, що філософське життя Європи другої половини XIX ст. визначало багатоманітність течій, світоглядних настанов на світ і людину, співіснування протилежних напрямів.

Пристаюючи до вивчення основних течій західної неklasичної філософії, студентам слід звернути увагу на той факт, що наприкінці XIX - у першій чверті XX століття в Європі набула популярності світоглядна думка, яка проголосила *життя* основним предметом філософії.

«Філософія життя» знаменувала собою поворот до людини, її проблем і переживань. Якщо для класичної філософії основною тезою було – «істина понад усе», то для філософії життя – «людина понад усе». Близькими до «філософії життя» є ідеї фрейдизму.

Починаючи вивчення філософської антропології, студентам треба мати на увазі, що філософська антропологія XX століття почала свій розвиток у Німеччині і пов'язана з розробкою концепції людини таких видатних філософів як М.Шелер, Г.Плеснер, Е.Кассінер та інших. Серед визначних попередників філософської антропології слід назвати І.Канта, Л.Фейербаха, А.Шопенгауера, Ф.Ніцше. Значний вплив на філософську антропологію здійснили психоаналіз З.Фрейда, феноменологія Е.Гуссерля, фундаментальна онтологія М.Гайдеггера. Пошук сутнісного визначення людини приводить до питання: що робить людину людиною? Відповідаючи на це важке питання філософи знаходять єдину категорію, яка здатна відбити специфіку людського буття в світі. Такою категорією є «дух».

Важливо підкреслити, що особистість у філософській антропології не є суб'єктом пізнання, розуму чи розумної волі. *Особистість – це насамперед «любляче буття», а не «мисляче» і навіть не «воліюче» буття.* Серед найважливіших атрибутів людського буття філософ зазначив чуттєві вияви любові і ненависті як фундаментальні онтологічні визначення людини.

Розглядаючи екзистенціалізм як напрямок західної філософії, студентам слід згадати основні риси екзистенційної філософської позиції С.Керкегора, який стояв біля витоків екзистенціалізму як нової течії XX століття. Адже саме його філософські ідеї набули подальшого розвитку у філософії екзистенціалістів.

Крім цього, слід звернутися до основних рис філософської антропології, яка в цілому намагається визначити людину через її відмінність від тварини. Вона називає її розумною, ексцентричною, символічною, що грає, тощо. Слід також мати на увазі, що на відміну від філософської антропології, екзистенціалізм ХХ століття запропонував іншу парадигму людини. *Фундаментальною рисою екзистенціалізму стало усвідомлення людини як унікальної, неповторної істоти. Ця парадигма дістала назву філософії існування людини. Буття кожної людини розглядається екзистенціалістами як абсолютне. Центральним поняттям цієї філософської течії стає поняття екзистенції - як специфічно людського буття, буття на межі, буття в граничних станах – відчаю, жаху.*

Студентам треба мати на увазі ще одну сутнісну рису екзистенціалізму - це осмислення людини за межами її раціоналізму в само-переживанні і співпереживанні, які відкривають двері до істинних таємниць людського Я. Зверніть увагу на той факт, що екзистенціалізм стає однією з провідних течій філософії Західної Європи саме на початку ХХ ст. - *епохи втрати традиційних релігійних цінностей, моральних орієнтирів, епохи самотності людини в потоці Буття.*

Пристаюючи до вивчення напрямів позитивізму, постпозитивізму, неопозитивізму тощо, студентам слід зрозуміти, що незвичайність новітніх наукових відкриттів гостро поставила питання про природу наукових понять, співвідношення чуттєвого і раціонального моментів пізнання, емпіричного і теоретичного знання, про істину та її критерії, закономірності розвитку науки, наукової революції тощо.

З кінця ХІХ століття впливовим став позитивістський напрям з його установкою на точне знання. Водночас у ньому були чітко виражені й суб'єктивно-ідеалістична та агностична тенденції. У своєму історичному розвитку позитивізм пройшов кілька етапів.

Звертаючись до вивчення релігійної філософії, студентам слід зрозуміти, що сучасна західна релігійна філософія має багато напрямків та концепцій щодо осмислення буття людини. Ця філософія склалася в різних варіантах – в залежності від особливостей того чи іншого напрямку християнської релігії (католицька, православна, протестантська релігійна філософія), іудейської, ісламської тощо. На ній позначився й характер способу мислення – більш містичний

(близький до богословського), або більш раціоналістичний (зближений з наукою).

З кінця XIX і у XX столітті (в епоху значних зрушень у суспільному житті та соціально-психологічних катаклізмів) значно підвищився інтерес до релігії як способу розв'язання людських проблем. Релігійно-філософські доктрини, які, здавалося б, відійшли в минуле, здобули «нове дихання», почали переосмислюватися до потреб нашого часу і менталітету сучасної науки. Найбільш типовим у цьому відношенні напрямом вважається неотомізм – сучасна версія вчення Фоми Аквінського (XIII ст.), який у свій час поставив за мету поєднати релігію з наукою, примирити віру і розум.

Підводячи підсумок, зазначимо, що головний напрям еволюції новітньої філософії – це її «антропологізація» – висунення на перший план проблеми людини в світі, підкреслення гуманістичного змісту релігійного вчення, яке, як вважається, може стати плідним у розв'язанні проблем духовно-морального і соціального життя.

Мета і завдання семінарського заняття.

Метою заняття є розкрити особливості та причини світоглядних змін людства кінця XIX-XX століття та прояви цих змін у столітті XXI; прослідкувати причини та особливості виникнення некласичної філософії; виявити вихідні складові парадигми некласичної філософії, їх зв'язок із соціальними процесами XIX ст. та із розвитком пізнання; окреслити явище некласичності як універсальне явище сучасного суспільства; розглянути основні напрями формування некласичної філософії та з'ясувати їх зв'язки із сучасністю.

Студенти мають увійти в проблематику сучасної філософії, виділити особливості її стилю мислення, з'ясувати зв'язки сучасної філософії із болючими проблемами сучасної суспільної історії; переглянути основні напрями сучасної філософії, пояснити їх спрямованість особливостями сучасної історії; пояснити зв'язки сучасної філософії із іншими напрямами інтелектуальної діяльності – із наукою, релігією, мистецтвом, соціальними та політичними теоріями.

Завданнями заняття є сформувати у студентів знання, вміння та навички щодо:

- розуміння основних сумнівів ХХ століття щодо класичної філософії;
- можливостей людського розуму як результату свідомості освіти та науки;
- осмислення соціальних трагедій Новітньої доби, що призвели до переоцінки ролі розуму в житті;
- нового семантичного забарвлення раціоналізму.
- розуміння плюралізму вчень, концепцій та доктрин.
- усвідомлення гуманістичної функції сучасної філософії;
- усвідомлення прогностичної функції новітньої філософії.

Перелік питань для підготовки до семінарського заняття

1. Філософія життя. (Основні представники та їх твердження).
2. Філософські погляди Ф. Ніцше. (Основні ідеї).
3. Що несла в собі людству містика ХХ ст. (Вказати основні прояви містики).
4. Який зміст сучасної релігійної філософії? (Основні положення).
5. Що таке «філософія мови» та її зміст? (Основні представники та їх ідеї).
5. Що таке позитивізм? (Відобразити ієрархічну схему розвитку напрямків позитивізму з укаванням основних предствників та ключової ідеї напрямку).
7. Поясніть зміст герменевтики. (Основні положення).
8. Який зміст філософії техніки? (Найважливіші питання, якими займається вказаний розділ).

Перелік тем для проблемного обговорення

1. Порівняльна характеристика вихідних ідей класичної та некласичної філософії.
2. Філософські ідеї А.Шопенгаера та С.Кіркегора.
3. Напрями розроблення “наукової філософії”.
4. Ф.Ніцше та ніцшеанці.
5. Загальні особливості філософії ХХ ст.

6. Напрями, ідеї та представники сцієнтистських напрямів у філософії ХХ ст.

7. Вихідні ідеї антропологічних шкіл та напрямів.

8. Культурологія та філософія історії у філософії ХХ ст.

Тести для самоперевірки знань

1. Містика ХХ ст.:

- а) розбудована на наукових засадах;
- б) доводить можливість зв'язку з космічними силами;
- в) висловлює думки про зверхність "арійської раси";
- г) сприяла у 60-ті роки підприємницькій діяльності;
- д) боролася з рухом хіппі.

2. Сучасна релігія:

- а) засуджує насилля;
- б) закликає до міжконфесійних конфліктів;
- в) розв'язує екологічні проблеми;
- г) намагається спростити обряди;
- д) виступає за пріоритет розуму над вірою.

3. Рационалізм у новітній філософії:

- а) відкидає наукові досягнення;
- б) досліджує негативні тенденції розвитку науки і техніки;
- в) замислюється над майбутнім людства;
- г) спрямований на взаємопорозуміння різних народів;
- д) заперечує розв'язання проблем мови та свідомості.

4. Філософія мови досліджує:

- а) мову як основу соціальної пам'яті;
- б) творчу силу мови;
- в) роль мови в різних життєвих ситуаціях;
- г) правила правопису;
- д) можливість позбутися мовних двозначностей і недоречностей.

5. Герменевтика пояснює:

- а) підхід до вивчення природи та суспільства має бути різним;

- б) людина не є частиною того, що вона пізнає;
- в) вивчаючи текст, слід мати і загальне, і часткове уявлення про нього;
- г) авторові в тексті місця немає;
- д) толерантність – умова людського порозуміння.

6. Феноменологія навчає:

- а) сучасне життя свідомості не прояснює;
- б) щоб не помилятися, треба мати “чисту свідомість”;
- в) головне судити, а не знати;
- г) слід завжди шукати порозуміння;
- д) люди не можуть жити без конфліктів.

7. Позитивізм:

- а) має три етапи розвитку;
- б) уважає, що слід розвивати філософію;
- в) переконує: позитивне знання – наукове;
- г) загальною мовою повинна бути мова науки;
- д) постпозитивізм захищає наукове знання.

8. Філософія техніки пояснює:

- а) техніка – головне в суспільному розвитку;
- б) машини ніколи не вийдуть з-під влади людей;
- в) є межа використання технічних засобів;
- г) інформація – категорія вічна;
- д) комп'ютеризація не відчужує людей.

9. Основними ідеями неопозитивізму були такі:

- а) Філософія має піддавати аналізу мову науки.
- б) Мова – головний засіб позитивного сприйняття світу.
- в) Основним принципом пізнання є верифікація (порівняння висловлювань з фактами).
- г) Більшість загальнолюдських проблем мають бути включені у філософію.
- д) Філософія має бути очищена від ускладненої мови.

Список рекомендованої літератури

1. Історія філософії : підруч. для вищ. школи. – Х. : Прапор, 2003. – 216 с
2. Качуровський М. О. Філософія в запитаннях та відповідях / Качуровський М. О., Тарелкін Ю. П., Цикін В. О. – Суми: СумДПУ, 2008. – 305 с.
3. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. Навчальний посібник. Видання друге, перероблене та доповнене. – К.: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. – С.101 - 192.
4. Романов Ю. И., Сандулов Ю. А. Краткая история философской мысли / Ю. И. Романов, Ю. А. Сандулов. – СПб.: Лань, 2003. – 288 с.
5. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – 206 с.
6. Філософія: Навч. посібник./ Л.В.Губернський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – 4-те вид., випр. – К.: Вікар, 2004. – С.78 - 121.
7. Шишков И. З. Современная западная философия. Очерки истории / Шишков И. З. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 215 с.
8. Щерба С. П., Тофтун М. Г. та ін. Філософія: короткий виклад. – Навч. посібник. – К.: «Кондор» - 2003. – С. 111 – 135.